

INTERESE CONFLICTUALE SUA-RUSIA PE PIAȚA EUROPEANĂ A GAZULUI.

IMPLICAȚII ECONOMICE ȘI GEOPOLITICE ALE CRIZEI DIN CRIMEEA

Mariana PAPATULICĂ

Rezumat

În încercarea de a reduce influența Rusiei ca furnizor major de energie în Europa, o serie de membri ai Congresului american au sporit presiunea asupra guvernului SUA, pentru a urgenta obținerea autorizațiilor de liberalizare a exporturilor de gaze naturale ale SUA. Recent, Rusia a anulat unele reduceri la prețurile de export al gazelor naturale către Ucraina, pentru a exercita presiuni asupra acesteia în legătură cu situația din Crimeea. Această mișcare a fost o nouă tentativă din partea Rusiei de a-și arata „puterea” ca exportator de energie, care cu greu va putea fi erodată de creșterea viitoare a exportului de gaze naturale din SUA. Deși au un interes cert în contracararea influenței Rusiei, SUA sunt limitate, pe termen scurt, în capacitatea lor de a disloca strategic propriile exporturi de energie în scopuri geopolitice. În schimb, Statele Unite pot sprijini proiecte care să diversifice aprovizionarea cu energie a țărilor vecine Rusiei, inclusiv Ucraina, pentru a le diminua dependența de importul de energie din Rusia. Întrucât principalul furnizor de securitate pentru țările din fostul spațiu comunist, și nu numai, sunt, în mod cert, SUA, Rusia a ales să fie principalul furnizor de energie, folosind însă această resursă, nu de puține ori, ca „instrument politic” în relație cu vecinii săi și, totodată, ca instrument de presiune psihologică asupra UE, în negocierile privind prețurile din contractele de import-export în domeniul gazului.

Cuvinte cheie: gaze de șist, GNL, diversificare, securitate energetică, geopolitică

Clasificare JEL: Q41, Q43, Q47, Q48, E6.

1. Impactul exportului direct de gaz din SUA, limitat pe termen mediu

Datorită revoluției gazelor de șist, în curs de desfășurare, în următorul deceniu, Statele Unite ale Americii au șansa de a deveni unul dintre cei mai mari exportatori de gaze naturale din lume. Congresul, sprijinit și de solicitarea adresată de cele 4 state membre ale grupului de la Vișegrad (V4), alcătuit din Ungaria, Polonia, Cehia, Slovacia, țări cu o diasporă influentă în SUA, face presiuni puternice asupra guvernului SUA, pentru aprobarea în regim de urgență a exporturilor de gaz natural lichefiat (GNL), în țări partenere din cadrul NATO și alte țări, precum Japonia.

În anul 2013, Departamentul Energiei a autorizat construirea unor capacități de export de GNL, însumând aproape 100 miliarde metri cubi de gaz, cea mai mare parte fiind contractată cu cumpărători din Asia. Cu toate acestea, până în prezent, doar un singur terminal de export de gaze naturale lichefiate, Sabine Pass GNL din Louisiana, a primit aprobarea de mediu de la Comisia Federală pentru Reglementare în Domeniul Energiei, pentru a începe construcția, cu finalizare la sfârșitul anului 2015. Dar, în pofida eforturilor de urgentare a demarării construcției terminalelor de GNL, speranța ca exporturile de gaz ale SUA să producă un impact semnificativ pe piețele europene, în sensul de a determina o reducere a dependenței de Rusia, este relativă.

Pentru ca exportul propriu de gaze naturale să poată avea un impact geopolitic și economic palpabil, în zonele-țintă, guvernul SUA ar trebui să oblige firmele de energie să-și direcționeze exporturile sau să investească cu prioritate în anumite țări. Terminalele de export de GNL necesită investiții mari, construcția lor durează câțiva ani și este condiționată de încheierea unor contracte ferme pe termen lung, care să garanteze amortizarea investițiilor și să asigure perspectiva unor rate de profit ridicate.

Prin urmare, deși SUA (din perspectiva de garant al securității geopolitice în Europa) vor încerca să contribuie la diversificarea surselor de aprovizionare a țărilor europene, în vederea reducerii dependenței de gazul din Rusia, există o serie de argumente care demonstrează că impactul exporturilor directe de gaz ale acestora în Europa va fi destul de limitat, cel puțin pe termen mediu:

1) Pentru SUA, Asia va fi un debușeu mult mai atractiv decât Europa, pentru exportul de gaz. Firma de consultanță Wood Mackenzie preconizează că, până în 2020, SUA vor exporta nu mai mult de 10-15 miliarde metri cubi de gaz, din care, cea mai mare parte va fi destinată Asiei. Principalul element de atracție îl va constitui prețul mult mai mare pe care îl vor putea obține în Asia, care poate ajunge la 18-20 \$/milion BTU, cu aproape 50% mai mare decât în Europa, ceea ce le-ar oferi posibilitatea de a obține un profit mult mai consistent. De aceea se presupune că producătorii/exportatorii americani de gaze naturale vor rezista presiunilor de deviere a exportului GNL departe

de cele mai profitabile destinații.

2) În condițiile actuale, nu se știe dacă prețul de export al SUA în Europa va fi mai avantajos decât cel al Gazprom.

Costurile aferente răcirii gazelor sub - 160⁰ C, în vederea lichefierii și transportului maritim până în Europa, de circa 6 \$/milion BTU se vor adăuga la prețul de bază al gazului american de 5 \$/milion BTU, rezultând un preț probabil de export CIF, de cel puțin 11 \$/milion BTU. La acest nivel de preț, este de așteptat ca Gazprom să rămână în continuare competitiv, cu o cotă de piață în Europa, în creștere de la 26% în 2012, la 30%, în 2013 și un preț mediu (actual) de export de circa 10,9 \$/milion BTU.

Formula prin care se încercă, totuși, deblocarea exportului de gaz al SUA în Europa ar fi aceea a unor exporturi strategice către aliații europeni din NATO, care au participat cu trupe în Afganistan și Irak.

3) În afara cercurilor politice interesate să acorde prioritate Asiei, ca pivot strategic și comercial pentru SUA, o serie de companii influente, cum ar fi Dow Chemical, grupul de aluminiu Alcoa etc. fac campanie împotriva liberalizării exporturilor de gaze ale SUA, motivând că America „nu ar trebui să exporte avantajul său competitiv provenit din exploatarea gazului de șist”.

4) Experții în domeniu apreciază că Statele Unite ale Americii vor înregistra în anii următori o creștere a consumului intern de gaze naturale, astfel încât vor trebui să echilibreze necesarul intern cu obiectivele de politică externă. Gazul natural ieftin are drept scop să susțină revitalizarea sectorului productiv din SUA, iar politica de mediu din această țară prevede înlocuirea centralelor electrice pe cărbune cu centrale electrice, mai eficiente, pe bază de gaze naturale ieftine. Aceste constrângeri interne sunt deosebit de puternice, din cauza redresării destul de fragile după criza financiară din 2008-2009 și a percepției publice, de obicei, mult mai axată pe problemele interne.

2. Diversificarea surselor de energie ale Europei și costurile acesteia

În ciuda constrângerilor actuale, **Statele Unite ar putea juca un rol mult mai subtil, și chiar mai important, pentru a ajuta Europa să-și diversifice sursele de energie și să-și reducă dependența de Rusia.** Acesta s-ar putea concretiza în:

- suport tehnic pentru proiecte din Europa Centrală și de Est, cum ar fi terminale de import de GNL și cele de fracturare hidraulică în vederea extragerii gazelor de șist;
- participarea la finanțarea proiectelor de diversificare a ofertei pe care statele din Europa de Est de multe ori nu și le pot permite;
- exercitarea de presiuni asupra Turciei, pentru a permite tancurilor de GNL să tranziteze strâmtoarea Bosfor, aspect față de care Turcia are reticențe, atât din cauza preocupărilor legate de mediu cât și de teama de a „deranja” Rusia.

Suportul tehnologic și presiunea asupra Turciei ar fi mai puțin influente decât exporturile fizice de gaze naturale, dar aceste măsuri ar putea ajuta la slăbirea influenței Rusiei în Europa de Est.

O serie de țări europene, membre sau nu ale UE, care se bazează, masiv, pe energia importată din Rusia, inclusiv Ucraina au început, deja, să-și diversifice importurile sau, cel puțin, să adopte contramăsuri.

Din perspectiva statelor din Europa Centrală și de Est, *GNL-ul este considerat o opțiune comparabilă ca importanță cu gazul de șist*, ca modalitate de diversificare a aprovizionării și de reducere a costurilor importurilor. Valențele strategice ale terminalelor de GNL ar deveni și mai evidente dacă Statele Unite vor reuși să exporte gaze (sub formă de GNL) către aliații săi din NATO, din vecinătatea Rusiei, la prețuri mai competitive în raport cu cele ale Rusiei.

Pentru unele țări membre ale UE, dezangajarea, ca act politic, de dependența față de Rusia, pare să aibă însă, o importanță mai mare chiar, decât costurile acesteia, deși **logica economică indică faptul că gazele livrate în cisternă (metaniere, sub formă lichefiată) nu vor fi niciodată în măsură să concureze cu gazul livrat prin conducte.** În sprijinul acestei afirmații, cităm și opinia exprimată de Andrzej Szcześniak, un expert polonez în energie care consideră că „orice gaz nou intrat pe piață este important”, deoarece Rusia își adaptează poziția de negociere în funcție de punctele slabe ale fiecărei țări.

Polonia se confruntă cu o astfel de situație. Importul de 1,5 miliarde metri cubi de gaz pe care îl va efectua anual din Qatar, în cadrul unui contract pe o durată de 20 de ani, are un preț ridicat, estimat la circa 600 \$/1000 metri cubi, net superior în raport cu prețul actual al gazului prin conductă importat din Rusia, de 400 \$/1000 metri cubi. PGNiG, fostul monopol de gaze din Polonia, continuă negocierile cu Qatarul, iar dacă nu va reuși să modifice anumite clauze, compania se va confrunta cu o pierdere anuală de aproximativ 164 milioane \$, pentru achizițiile de GNL.

3. Poziția Comisiei Europene și inițiativele unor state membre privind GNL

În pofida celor prezentate anterior, *Comisia Europeană nu este atât de pesimistă în legătură cu importurile de GNL.* Admițând ideea că, într-un viitor previzibil, Rusia nu va putea fi detronată din postura de pivot de energie pentru Europa Centrală, oficialii europeni consideră că *terminalele de gaze lichefiate se vor dovedi, în cele din urmă, o importantă forță „perturbatoare”, care va genera presiuni negative asupra prețurilor de export ale Rusiei, iar finalizarea unui număr important de interconexiuni de conducte de gaze va reduce fragmentarea pieței și va asigura accesul statelor membre la surse multiple de gaz.*

Optimismul Comisiei se bazează pe două elemente:

1) Speranța că, în următorii doi-patru ani, UE va beneficia de un aflux masiv de gaz provenit din noile descoperiri de gaz din Africa, Australia și Statele Unite ale Americii, care se va adăuga la gazul din Marea Caspică, Marea Neagră, Mediterana de est și care va spori concurența și va diminua prețul;

2) Demersurile inițiate în ultimii ani, care vizează „spargerea” monopolului Gazprom, prin mijloace legale. Conform noii legislații a UE, cunoscută sub numele de **Al treilea pachet energetic**, care este încă în curs de implementare, o companie de energie nu poate să-și asume, în același timp, producția, distribuția și vânzarea energiei, întrucât Uniunea Europeană definește această structură, integrată vertical, drept monopolistă. Astfel de practici monopoliste caracterizează, de fapt, companiile energetice rusești, precum Gazprom. Dacă Uniunea Europeană va fi consecventă în aceste acțiuni, monopolul rusesc al gazului va putea fi disociat.

Confruntarea geoenergetică dintre Rusia și UE a atins cote extrem de critice la începutul lunii decembrie 2013, în urma constatării Comisiei Europene, potrivit căreia „acordurile bilaterale pentru construirea gazoductului South Stream încheiate între Rusia, pe de o parte, și Bulgaria, Serbia, Ungaria, Grecia, Slovenia, Croația și Austria, pe de altă parte, intră în contradicție cu reglementările Uniunii Europene, privitoare la piața unică a energiei” și ca atare trebuie renegociate de la zero.

Comisia Europeană a invocat trei obiecții majore: 1) legislația UE, care prevede separarea activităților de producție de cele de transport al energiei, astfel încât Gazprom, producător și furnizor de gaze, nu poate să dețină simultan, capacități de producție a gazului și rețeaua de transport; 2) necesitatea asigurării accesului nediscriminatoriu al unor terți la conductă, astfel încât Gazprom să nu aibă dreptul exclusiv de furnizare; 3) necesitatea modificării structurii tarifelor de transport.

Reprezentanții Comisiei Europene au precizat faptul că acordurile interguvernamentale existente nu vor forma baza construcției sau operării South Stream, iar dacă statele membre sau statele implicate nu le renegociază, Comisia are mijloace prin care să le oblige să o facă. Iar South Stream nu poate opera conform acestor acorduri.

Mai multe state membre ale UE, cu ieșire la mare, au demarat proiecte de terminale de GNL. De exemplu, *Lituania* va construi un mic terminal plutitor (pe o navă) pentru importul de gaze naturale lichefiate. *Letonia*, la rândul său, are un proiect de terminal de import de GNL, iar *Estonia* încearcă un parteneriat cu Finlanda pe două proiecte similare. *Polonia* va finaliza construirea unui terminal de GNL în acest an. *Ucraina* a avut în vedere, de multă vreme, construirea unui terminal la Marea Neagră sau colaborarea cu Croația pentru a construi un terminal la Marea Adriatică (Krk), conectat

prin conducte cu Ucraina.

Țările baltice prezintă două avantaje relative față de Ucraina. În primul rând, acestea au linii de coastă ideale pentru terminale de GNL. Accesul la mare al Ucrainei se realizează prin Marea Neagră, iar Turcia nu permite tancurilor de GNL să treacă prin Bosfor. În al doilea rând, statele baltice sunt membre ale Uniunii Europene și NATO, ceea ce le asigură un acces mai mare la finanțarea europeană. De exemplu, Banca Europeană de Investiții a contribuit la finanțarea terminalului de import din Lituania, atunci când această țară a luptat pentru a găsi soluții de finanțare pe căi tradiționale, iar Uniunea Europeană este de presupus că va ajuta cu finanțare proiectele din Finlanda și Estonia.

Dintre toate aceste țări, *Ucraina* este cea mai dependentă de importul de energie din Rusia. Ucraina consumă 50 de miliarde de metri cubi/an de gaze naturale, din care 30 de miliarde metri cubi sunt importați din Rusia. Ucraina, de asemenea, servește ca un important stat de tranzit pentru gazele naturale din Rusia către Europa.

4. Ucraina, zonă geopolitică tampon între doi jucători globali

Rusia și Ucraina au avut, în general, relații tensionate, ca urmare a orientării prooccidentale (pro-UE) a acesteia din urmă, a ponderii însemnate a populației rusofone (Rusia arogându-și dreptul de a interveni în „vecinătatea apropiată” pentru a-și proteja conaționalii și simpatizanții), a conflictului înghețat din Crimeea (teritoriu atribuit de Hrușciiov, în 1954, Ucrainei, în care cele trei populații aflate în ponderi similare au aspirații diferite: tătarii – independența; ucrainenii – să rămână parte a Ucrainei; rușii – să revină la Rusia).

Criza politică, în curs de desfășurare, în Ucraina, este în parte, un rezultat al poziției acesteia, ca o zonă geopolitică tampon între doi jucători globali. Rusia se confruntă cu constrângeri enorme în extinderea prezenței sale militare dincolo de Crimeea, în timp ce membrii UE se confruntă cu propriile lor probleme, deopotrivă pe plan intern și în demersul de integrare a Ucrainei. Drept urmare, Ucraina a fost forțată să-și asume inițiative, în mare măsură independente, pentru a-și diminua dependența de Rusia. Ucraina dispune de capacități de stocare subterană a gazului de 33 miliarde metri cubi, iar construirea unor capacități suplimentare i-ar conferi o mai mare flexibilitate în cazul în care Rusia ar opri exporturile de gaze naturale, așa cum a făcut-o în 2006 și 2009. Pe de altă parte, Ucraina deține importante rezerve de gaze de șist, precum și rezerve recent descoperite de gaze naturale în Marea Neagră.

Rusia consideră gazele de șist din Europa Centrală și de Est drept o amenințare geostrategică mai importantă la adresa sa, decât exporturile de gaze naturale ale SUA. Rabaturile acordate de Rusia la prețurile de export ale gazelor naturale în regiune au drept scop să descurajeze companiile energetice și investitorii străini de la finanțarea

unor proiecte care ar concura cu livrările rusești. Simpla existență a acestor proiecte constituie un instrument politic pentru Europa Centrală și de Est.

Statele din vecinătatea Rusiei sunt mai favorabile extracției gazelor de șist decât țările din Europa de Vest. Ucraina se situează pe locul trei în Europa, sub aspectul rezervelor de gaze de șist recuperabile punct de vedere tehnic, cu un volum estimat la 3600 miliarde metri cubi. Comparativ, România ar dispune de 1400 miliarde metri cubi.

Ucraina a întreprins acțiuni în scopul exploatării acestor resurse. În ianuarie 2013 a fost semnat un acord cu Royal Dutch Shell pentru dezvoltarea unui „bloc” de gaze de șist în bazinul Nipru - Donețk în estul Ucrainei. În noiembrie același an, s-a semnat un acord cu Chevron pentru dezvoltarea unui bloc de gaze de șist în bazinul carpatic din vestul Ucrainei. Se estimează că fiecare din aceste proiecte va produce, în final, 5-10 miliarde metri cubi de gaze naturale, înlocuind o mare parte a importurilor din Rusia. În plus, ExxonMobil conduce un consorțiu care intenționează să dezvolte un câmp gazeifer (Skifska) în vestul Mării Negre, care ar putea asigura încă 5-10 miliarde de metri cubi de gaze naturale. Pe termen scurt, o investiție relativ redusă, de aproximativ 20 milioane dolari, ar putea asigura inversarea fluxului de gaze naturale printr-o conductă prin Slovacia, care ar permite Uniunii Europene să furnizeze unele cantități de gaze naturale către Ucraina și ar face mai dificile tentativele Rusiei de izolare a țării de restul Europei.

Explorarea gazelor de șist este un domeniu în care Statele Unite ar putea ajuta Ucraina și alte țări est-europene care dispun de resurse mari de gaze de șist, precum Polonia și România. Acest lucru nu ar presupune, în mod necesar, companii străine care să investească direct, ci și un eventual sprijin acordat acestor țări în elaborarea unor reglementări și scheme fiscale menite să încurajeze investițiile în acest sector. SUA s-au implicat în procesul de reglementare și optimizare a schemelor fiscale din Marea Britanie, pentru a încuraja dezvoltarea resurselor de gaze de șist din această țară. Totuși, în ciuda recentelor oferte de investiții în Europa de Est, rămâne de văzut dacă, în prezent, companiile energetice sunt pregătite pentru a concura cu Rusia. Mai mult decât atât, structura geologică a formațiunilor de șisturi din Europa de Est este mult mai complexă decât în Statele Unite, iar costurile de producție ar putea fi prohibitive.

Criza Crimeei nu a avut, până în prezent, nicio consecință asupra exportului de gaze al Rusiei către Europa și al tranzitului gazului rusesc prin Ucraina. Comisia Europeană a reacționat totuși, la presiunile Rusiei în Ucraina anunțând, la 10 martie a.c., că va amâna o decizie care urma să permită Gazprom să majoreze volumul de gaz furnizat către Europa de vest prin conducta OPAL (conexiunea din Germania la CONDUCTA de gaze North Stream a Gazprom). Între timp, comisarul UE pentru energie, Guenther Oettinger, a anunțat că negocierile cu Rusia, privind statutul juridic al conductei de gaze naturale South Stream ar putea fi, de asemenea, amânate. Ambele

conducte (OPAL și South Stream) permit Rusiei să ocolească Ucraina, la exportul de gaze naturale către consumatorii europeni. OPAL are o capacitate de 36 miliarde metri cubi pe an, dar *Al Treilea Pachet Energetic* al Uniunii Europene interzice Gazprom utilizarea acesteia la capacitate maximă. Rusia și Germania, cel mai influent partener energetic european al Rusiei, au pledat mult timp pentru o scutire de la prevederile acestei legi și, probabil, în cele din urmă, aceasta va fi acordată, datorită presiunii germane. Măsurile menționate, deși aparent punitive, trădează o atitudine, mai degrabă conciliantă, a UE față de Rusia, fiind un indiciu că *dependența de gazele naturale rusești rămâne o realitate constrângătoare pentru UE, construcția conductei South Stream este iminentă, iar solicitarea Comisiei Europene, din decembrie 2013, ca cele șase contracte bilaterale încheiate de Rusia cu state membre ale UE privind construcția South Stream să fie renegociate și aliniate la standardele de liberalizare ale celui de-Al Treilea Pachet Energetic, va rămâne fără obiect.*

Pe de altă parte, riscul unei posibile secesiuni a Peninsulei Crimeea poate pune în pericol proiectele petrolifere și gazeifere off-shore derulate în Marea Neagră, de companii precum Exxon Mobil, Shell sau Eni. Înainte de declanșarea crizei, un consorțiu condus de Exxon Mobil și Royal Dutch Shell pregătea investiții de 735 milioane de dolari pentru forarea a două sonde în largul coastei de sud-vest a Mării Negre. **Exxon a cumpărat drepturile pentru blocul Skifski din largul coastelor Ucrainei după descoperirea din 2012, de la zăcămintul Domino, din apele teritoriale românești.**

Situația tensionată și extrem de incertă din Ucraina a eliminat, probabil, din lista de priorități ale marilor companii petroliere, proiectele de explorare din sectorul ucrainean al Mării Negre, deși Serghei Tsekov, vicepreședinte al parlamentului din Crimeea, a declarat pentru Bloomberg, că noul regim politic va respecta drepturile investitorilor.

5. Noi presiuni asupra Rusiei

În consecință, în plan european, **se poate concluziona că, deși utilizarea de către Rusia a energiei ca instrument de presiune pentru a obține concesiile politice va slăbi, aceasta va rămâne, în continuare, foarte puternică în anumite părți ale Europei Centrale și de Est.** În condițiile în care energia a servit ca un instrument eficient de exercitare a influenței politice în Europa, Rusia se arată preocupată în mod prioritar de menținerea veniturilor din exporturile de energie, care au devenit foarte importante pentru bugetul național și stabilitatea sa economică. De aceea, pentru a-și menține cota de piață în UE, Rusia va trebui să cedeze în fața presiunilor concurențiale tot mai mari din partea furnizorilor actuali și viitori ai Europei și să accepte concesiile tot mai substanțiale de preț, prin flexibilizarea sistemului de indexare în funcție de prețul

țițeiului și acceptarea unei indexări în proporție sporită a gazului în funcție de prețul de pe piețele spot vest-europene, și mai puțin în funcție de cel al țițeiului.

Concomitent cu relația tensionată cu Rusia, în problema crizei din Ucraina, SUA au o mai mare urgență în a reactiva unele pârghii de presiune în Orientul Mijlociu și a ajunge la o înțelegere cu Iranul.

Deși negocierile americano-iraniane vor fi anevoioase, acestea avansează, în condițiile în care și Iranul este la fel de dornic să treacă de la statutul de „paria” regional, la principalul element de atracție pentru investiții în energie din Orientul Mijlociu. Prin angajarea directă, bilaterală, Statele Unite și Iran au proiectat să excludă Rusia, cel puțin parțial, din negocieri. Rusia va încerca să folosească energia ca instrument pentru a stimula propria influență în Orientul Mijlociu și a încerca să blocheze SUA în regiune, dar instrumentele sale în Orientul Mijlociu nu sunt la fel de eficiente ca cele ale rivalei sale. În acest context, Iranul ar putea profita de impasul SUA-Rusia. Din punctul de vedere al Iranului, urgența SUA de a face pace, împreună cu interesul Rusiei de a împiedica progresul negocierilor la Washington, ar putea stimula temporar pârghia Iranului în discuțiile cu SUA. Un acord de succes între SUA și Iran ar permite Iranului, care deține cele mai mari rezerve de gaz natural pe plan mondial după Rusia, să devină, pe termen mediu, principalul concurent al Rusiei pe piața gazului în Europa și Asia.

Bibliografie:

- Comisia Europeană (2013). *Acordurile interguvernamentale cu Rusia pentru conducta South Stream nu respectă legislația UE*, 4 decembrie.
- Lopatka, J. (2014). *Central Europeans want U.S. gas to cut dependence on Russia*. Reuters Edition US, Editing by [Mark Trevelyan](#), Mar 8.
- Mediafax/Moscova (2014). *Criza din Ucraina, cu o posibilă secesiune a Peninsulei Crimeea, pune în pericol proiectele petrolifere*, 11 martie.
- Oxford Analytica (2014). The EU Stalls Natural Gas Deals with Russia, March 11.*
- Pirani, S, Henderson, J., Honoré, A., Rogers, H. & Yafimava, K. (2014). *What the Ukraine crisis means for gas markets*, The Oxford Institute for Energy Studies, March, pp. 20-21.
- Stratfor Global Intelligence (2014a). [U.S. Natural Gas Will Not Curb Russian Influence](#), Geopolitical Diary, March 7.
- Stratfor Global Intelligence (2014b). *How Iran could benefit from the US-Russian standoff*, Geopolitical Diary, 4 martie.
- Walker, P., Marthy, T. (2014). *Ukraine crisis: Putin spokesman downplays talk of new cold war*, *The Guardian*, 7 martie.
- Washington Post (2014). ***Europe needs an alternative to Russian natural gas***, [Editorial Board](#), The Post's View, 6 martie.